

KAPITOLA III.

O PODNIKATELSTVÍ VŮBEC.

1. Pojem a znaky jeho.

Podnikati (v přesném smyslu národohospodářském) znamenají obstarávají pomocí vlastní nebo propůjčené práce a vlastního nebo propůjčeného kapitálu na vlastní vrub v záměru ziskovém (výdělečném) výrobní výkony pro potřeby osob třetích nebo výkony oběhové. Samo příslušné spojení sil pracovních a kapitálových jako samostatná hospodářská jednotka pojaté nazývá se pak podnikem. K vysvětlení pojmu toho poznamenati jest toto:

1. Výroba provozovaná členy domácnosti pro vlastní potřeby její není podnikáním, nýbrž jest hospodářským jednáním od podnikatelského druhově rozdílným, jež tento rozdíl fundamentálním rozdílem dvou docela různých fází hospodářského života. Podnikatelství jest význačným tvarem hospodářství obchodového, zejména našich platných řádů, v nich nyní extensivně jako intenzivně mocně vyvinutým. Bez pochopení jeho není vůbec ani možno tyto řády samy pochopiti i posouditi.

2. Podnikatelství neobmezuje se na výkony výrobní (v prvotní výrobě a průmyslu), nýbrž zahrnuje i výkony oběhové (tržbu ve všech formách, čítajíc k ní i prostředkování úvěru a platů; dopravu) — neboť dělba práce, jakmile mimo obvod uzavřeného hospodářství domácnostního se ujala, vede ke směně a předpokládá tudíž, kde bezprostřední směna není možna nebo výhodna, prostředkování její a zároveň prostředkování místního přechodu statků i osob, kteréžto prostředkování rovněž se stává živností provozovanou v osobním ziskovém zájmu toho, kdo se na ni dává. Tržba (Handel) jest už sama sebou vždy podnikáním.

Není v povaze věci samé žádné závady, aby též obstarávání výkonů neboli služeb osobních provádělo se podnikatelsky. Tento ráz mají nejen podniky agentů a veřejných posluhů, nýbrž i zábav (divadla a pod.) a vyučování (soukromé vyučovací ústavy), živnostensky provozované poskytování právní porady (advokát) a lékařské pomoci (soukromý lékař na rozdíl na př. od lékaře za služné v nemocnici sloužícího). Také dopravní podniky patří vlastně sem, pokud neslouží přechodům statků, nýbrž osob, kdež tedy dopravní výkon jest ryzí službou osobní.

Poznámka: V tom spočívá jedna z příčin oprávněnosti řadit i. zv. výkony nebo služby osobní rázu úplatného mezi hospodářské statky. Jest to zvláště charakteristický zjev řádů přítomných.

3. Podnikatelské výkony vůbec podstupují se pomocí vlastních i cizích (propůjčených) sil pracovních i kapitálových, které k jednomu určitému účelu se slučují. Spojení toto, pokud běží o cizí práci a cizí kapitály, předpokládá ve společenském řádu na osobní svobodě založeném smlouvu, která pro dobu smluvenou a v mezích výslovných nebo mlčky předpokládaných ustanovení smluvních nebo po případě i v mezích obyčeje upotřebením těchto propůjčených sil podřizuje disposici podnikatele (osobně nebo zřízcenců jeho), ale zároveň také úplatu za ně ustanovuje (v podobě důchodové – srovn. důchod smluvený). Kapitalista, jenž za úplatu kapitál svůj jiným přenechává, není podnikatelem, rovněž jako ne dělník, jenž se jinému pronajímá a pod.

4. Řečené spojení sil pracovních a kapitálových k obstarání výkonů výrobních aneb oběhových se podstupuje v záměru ziskovém, t. j. subjekt je podstupující chce i kromě toho, čeho by jinak nabyl úplatným propůjčením své práce nebo svého kapitálu jiným osobám, dodělati se něčeho více, zisku (specificky podnikatelským zvaného). Kde se nekoná obstarávání výrobních nebo oběhových výkonů i také služeb osobních pro jiné osoby v takovémto záměru ziskovém, nýbrž buď bezplatně nebo za pouhou náhradu vzešlých nákladů, není žádného podnikání a podniků (na př. rozdíl veřejné obecní sprostředkovatelný služeb a poptavárny po službách podnikatelsky provozované, rozdíl veřejné nemocnice a soukromého sanatoria).

Právní řád může tomuto ziskovému záměru poskytnouti buď úplnou volnost nebo klásti mu z důvodů veřejné důležitosti určité meze (srovn. níže o podniku veřejném) nebo konečně z rozličných důvodů určité meze stanoviti pro disposici propůjčenými cizími silami pracovními (obmezení pracovní doby i jiná obmezení v oboru i. zv. ochrany dělnické) nebo i pro úplatu smluvenou samu (veřejné taxy mezdní, zákonné sazby úrokové).

5. Stejně podstatným znakem podnikání jest, že výše vypsané záměrné spojování a řízení sil pracovních i kapitálových děje se na vlastní vrub toho, kdo je podstupuje. To se často vyjadřuje také pojmem „risiko“, kteréž uváděno jako význačná stránka pod-

nikání. Rozumí-li se tím jen povšechně nebezpečí ztráty nebo škody, nebylo by riziko výlučným znakem podnikatelství, neboť i pouhé propůjčení kapitálu jest spojeno s nebezpečím ztrát (nedostojností dlužníka), tak jako propůjčení pracovní síly podnikateli (nebezpečí na zdraví, životě, nebezpečí nevčasného propuštění).

Mluví-li se tedy o podnikatelském riziku, jest to riziko specifické, znamenající nebezpečí nezdaru, neúspěchu celého spojení jako jednotky hospodářské i ziskového záměru na něm založeného. Specifičnost tohoto rizika od dělníkova a kapitalistova spočívá v tom, že se jejich nárok úplatový (důchodový) stanoví smlouvou bez ohledu na to, zdali a pokud se podnikatelův záměr ziskový uskuteční a do jaké míry se uskuteční, takže může býti zmíněný nárok jejich zachován, i když pro podnikatele podnik se úplně nezdaří, což dochází na př. též v konkursu výrazu, kde jejich nároky musí býti ukojeny ze jmění podnikatelova, pokud ono stačí. Přesněji však správnou podstatu vyjadřuje slovo „na vlastní vrub“, v kterémžto velmi případném českém úsloví zahrnuta jest dvojí stránka, jež obojí k podstatě podnikatelství náleží, totiž:

a) Hrubý výnos podniku připadá podnikateli (kde běží o podnik výrobní, připadá mu vůbec vlastnictví výrobků, pokud se vyrábějí z jeho suroviny);

b) ztráta stíhá, jak podotčeno, především jeho.

Zisk a ztráta závisí jednak na tom, jak podnikatel výkony svoje (výrobky, služby) zpeněží, jednak na tom, co z hrubého výnosu obrátiti musí nebo anticipando obrátil na docílení toho výnosu (náklad výrobní), zejména i v podobě náhrad za poskytnutou cizí práci a kapitál. Plyne tedy z toho, že by dělník, který by žádnou jinou mzdu za výkony své nebral než určitý podíl na zisku, nebo kapitalista, který by za propůjčený kapitál jiné úplaty nebral, než určitý podíl na zisku, byl vlastně spolupodnikatelem aktivního vlivu na vedení podniku se zřeknuvším, neboť postavení dělníka i osob kapitály propůjčujících jako takových právě v tom má význačný rys na rozdíl od postavení podnikatelova, že nároky jejich úplatové nejsou podmíněny výnosem podniku.

Z toho všeho vyplývá, že podnikatelství jako útvar hospodářský jest výsledkem zvláštního individuálno-hospodářského dychtění (egoistického), vůbec možného jen na půdě právního řádu, který jest zbudován na platnosti osobního vlastnictví na prostředcích vý-

robních. Právo jest tedy spolutvůrcem podniku, a ač samo pojem podniku jako právní pojem nestanoví a nedefinuje, přece s ním ve všech svých ustanoveních, na př. o smlouvě námezdní, úrokové, pachtovní a j. a v ustanoveních o spolčeních rázu hospodářského po případě i velmi účelně účtuje (srovn. níže o podnicích společných).

2. Národohospodářský a sociální význam podnikatelství.

Vznik podnikatelství a jeho forem (srovn. níže) byl naznačen jako následek určitých individuálno-hospodářských snah. Avšak tato ryze egoistická stránka jeho účinkem soutěže stává se bezděčně (t. j. aniž jest vědomým účelem podnikatelů samých) prostředkem národohospodářské účelnosti. Zdrojem této účelnosti jest právě výše dotčená vlastnost podnikatelství, že spojení pracovních a kapitálových sil v podniku za účelem jistých výkonů výrobních neb oběhových děje se na vrub toho, jenž je podstupuje. Snaže se totiž, aby se uvaroval ztráty a zjednal si žádoucího zisku, nucen jest v ceně a jakosti hmotných výrobků i služeb, v ceně a jakosti výkonů oběhových učiniti své výkony jak možno nejširšímu kruhu třetích osob nejžádoucnějšími. Podnikatelská snaha zisková zvrací se takto bezděčně v péči o stále účinnější (lepší a levnější) ukonění potřeb konsumentstva. Stává se tedy všeliké podnikatelstvo vůbec a každý podnikatel o sobě chtěj nechťej národohospodářským orgánem, uskutečňujícím v zájmu vlastním pro všeliký život hospodářský zásadu hospodárnosti. A v tom záleží jaksí raffinovanost řádů našich, že tento národohospodářský cenný výsledek připoután jest na zistné snahy jednotlivců, tedy na velmi silnou pohnutku, jež učiněna jeho pružinou. Dokud lidé jsou takovými, jakými právě jsou, není myslitelná žádná pružina mocnější.

Ona však může selhati buď následkem dané monopolistické povahy podniků nebo následkem úmluv podnikatelů, kterými ve prospěch svých egoistických snah tento národohospodářský účinek hledí vymeziti (kartely). V obojím směru jest pak třeba zvláštních opatření veřejné moci ve prospěch národohospodářského účinku (srovn. o podniku veřejném — o kartelích). Konečně může národohospodářský účinek nejhospodářštějšího úkoje potřeb býti vykoupen i potřením jistých existencí podnikatelských (soutěž velkovýroby

s malovýrobou), které po stránce sociální výhodu může vyvážit i převážit.

Druhá závažná stránka podnikatelství vystupuje, pokud běží o rozdělení důchodů. Ježto podnikatel neužívá toliko vlastních sil pracovních i kapitálových, nýbrž i cizích a použití těchto cizích faktorů výrobních podle nynějších řádů zakládá se na smlouvě uzavírané mezi podnikatelem s jedné strany a pracovníky nebo kapitalisty s druhé strany, stává se podnikatel důležitým činitelem rozdělení důchodového. Smlouva vztahuje se i na způsob a výši náhrad, které podnikatel z výtěžku dosaženého platí v podobě mzdy neb úroků, nájemného a pachtovného.

Poněvadž uskutečnění ziskových záměrů podnikatelských závisí i na míře těchto náhrad a ustanovení její závisí na oboustranné hospodářské moci, vyvinují se tu spory prospěchové, které se stávají pramenem nejdůležitějších sociálních závad.

3. Vývoj intenzivnosti podnikatelské a podnikových tvarů.

Intenzivností podnikatelskou vyrozumívá se zde stupeň neboli míra, jakou charakteristické živly podnikatelství jsou vzbuzeny a v aktivnosti udržovány, tedy stupeň sobecké podnikatelské aktivity i její národohospodářské účinnosti (působivosti). I tato míra sama není ve všech dobách stejná, nýbrž něco, co se postupně vyvíjí, výsledek různých činitelů. Probouzí a rozvíjí se znenáhla a nikoliv stejně u rozličných větví hospodářské činnosti. Nejprve se probouzí a rozmáhá v tržbě, která již tím, že původně na statky povahy zbytnější se obmezovala, namnoze z daleka je brala, byla vedena k většímu napětí podnikatelské čilosti (výběru dle potřeb odběratelstva, výpočtu cen a dopravy atd.). V průmyslu, dokud se obmezuje na řemeslnou práci na zakázku, obstarávanou z přinesené suroviny, jest méně podnětu k napětí podnikatelské stránky, než když se pracuje z vlastních surovin a po případě na sklad (pro obesílání trhů). Teprve možností velkovýrobních tvarů stupňují se v něm vůbec i nároky na podnikatelskou schopnost. A tu byl to zrovna často živel tržebnický (kupecký, obchodnický), který tuto vyšší míru podnikatelské schopnosti teprve do průmyslu přinesl, ujav se průmyslové velkovýroby. Nejpozději poměrně stup-

ňují se nároky na podnikatelskou stránku v rolnictví; utuhlé tvary techniky, patrimoniální zřízení, silné zbytky naturálního hospodaření, nedostatek dopravních prostředků a soutěže to vysvětlují. Teprve vyvazení břemen selských a proměny v dopravě a jimi zase podmíněné převraty v tržbě obilí přinutily polního hospodáře státi se skutečně podnikatelem. Poměrně nejméně váhy a síly má podnikatelský moment u výkonů osobních vzdělavacích a uměleckého rázu, jakož vůbec v těch oborech, které vyššími stupni akademického vzdělání jsou podmíněny, poněvadž tu mají jiné motivy (ctižádost, náboženské a jiné ethické pohnutky atd.) modifikující účinek, podporovaný mravem (panujícími názory).

I samy tvary podnikové jsou původně málo rozmanité. Společenské formy podnikové vyvinují se jen v oborech většího rizika poskytujících (tržbě, hornictví), teprve v novější době — k účelu sesílení hospodářské síly podniků i sociální obrany proti jistým nepříznivým vlivům soutěže — tvary jejich nadmíru bohatě se vyvinuly.

4. Novověké tvary podnikové.

A. Podniky veřejné a soukromé. V obecnějším a nejrozšířenějším smyslu užívá se označení „soukromý“ i „veřejný“ podnik podle toho, je-li podnikatelem subjekt soukromohospodářský (stát, obec). To jest, ač beze všech účinků není, přece jen v podstatě rozdíl rázu zevního.

V jiném a významnějším smyslu bere se slovo „podnik veřejný“ v některých spisech novějších (srovn. Sax: „Die Verkehrsmittel“, I. díl); označují se jím totiž jisté podniky bez ohledu na to, jsou-li v ruce soukromé či v ruce státu, obce atd., když se hledí k jejich účelu a rázu správy z něho vyplývající. Tu pak nazýváme podnikem veřejným každý, při němž nejlepší ukojení jistých soukromých potřeb tou měrou se dotýká obecného zájmu, že veřejná moc vykonává určitý vliv při zřizování a správě podniků příslušných a to potud, pokud zájem ten sahá (dráhy železné, cedulové banky).

Nalézá-li se takový podnik v ruce soukromé, podléhá pak obšířlé regulující a kontrolující činnosti státní za tím účelem, aby podle toho, co jest při něm předmětem veřejného interessu, byl spravován, zejména pak obmezuje se zpravidla sledování snahy po nejvyšším dosažitelném zisku soukromém na míru, které veřejný ten zájem vyžaduje.

B. Podniky malé, velké a střední. Tyto relativní názvy vztahují se na způsob, jakým podnikatel při výkonech podniku se účastní, na rozsah použitých činitelů výrobních a na způsoby jich použití.

Při podniku malém (malopodniku) podnikatel sám všechny výrobní práce koná (nebo spolukoná), sám obsluhuje v krámě kupovače, sám řídí povoz. Činitel práce (a contrario kapitálu) staví se tu zpravidla v popředí. Cizí síly pracovní, užívá-li se jich, jsou nečetny, a výnos podniku pro podnikatele plyne převahou z práce.

Při podniku velkém naopak zabírá podnikatele vlastní specifická činnost podnikatelská (řízení technické a odbytové) tou měrou, že se neúčastní běžných hmotných prací výkonných. Proti podnikům malým stojí činitel kapitálu v popředí (stroje, velké budovy). Síly pracovní cizí jsou četné; výnos podnikání jest, pomineme-li podnikatelovy specifické práce organizační i řídicí, hlavně důchodem z kapitálu, ano, osobní účast podnikatelova může úplně ustoupiti a řízení podniku přejíti v ruce najaté (srovn. zvláště akciovou společností).

Jelikož mezi oběma kategoriemi nedá se stanoviti přesná hranice, tedy pro případy, kde žádný z obou způsobů ještě rozhodně nevystupuje, užívá se názvu „podnik střední“.

Podle povahy podnikatelské dělí se podniky soukromé na:

C. Podniky jednotlivců a společné. Charakteristické známky jednotlivcov podniku jsou: Těsná souvislost celé podnikatelovy existence se zdarem podniku, tedy hlubší zájem a vřelejší snaha, jednotnost řízení a tedy větší volnost v dispozicích (rychlejší využitkování konjunktur), zpravidla i snaha rozšířiti a zdokonaliti podnik z dosavadních výtěžků. Za to mnohem více visí zdar podniku na jediné osobnosti.

Ale zůstávají účely, kterých podnikem jednotlivcovým buď zcela dosíci nelze neb aspoň ne v konkrétních poměrech. Tu pak začíná se obor podniků společných.

Dělení lze tvary podniků společných podle rozličných hledišť velmi rozmanitě. Zejména však dle právních forem a dle hospodářských úkolů. Bližší přihlédnutí ukazuje však, že jest mezi právními formami a hospodářskými účely značná míra spojitosti, takže pro určité účely nejobecněji se užívá také určitých právních forem spolčení podnikatelského, byť arci to nebylo bezvýjimečně. (Tak

na př. formy společenstva níže pod č. II. uvedeného neužívají jen lidé tříd hospodářsky stísněných, nýbrž někdy také zámožní (divadelní, tiskařská družstva). Hledíce tedy k převážné formě užívání, mluvíme o kapitalistických, akapitalistických a smíšených tvarech. Kapitalistickými nazýváme tvary, jichž převážně užívají lidé, nyní nejméně kapitalistickými řády neohrožení. Akapitalistické jsou ony, které převážně slouží třídám těmito řády ohroženým.

I. Kapitalistická spolčení. Přední účel jest při nich, sehnati větší kapitál, k vedení určitého podniku potřebný, a zároveň risiko rozdělití. Jenom při těch formách, které svou povahou jsou bližší podniku jednotlivcovu, jako zejména společnost veřejná a kommanditní, závažným bývá též moment osobní. Rozličné sem spadající formy společností podniků („společností“ na rozdíl od „společenstev“; srovn. právo obchodní) mají každá svůj určitý význam pro jisté poměry a zvláštní potřeby. V právní konstrukci jejich jeví se vysokou měrou vystiženy zvláštní požadavky hospodářské účelnosti.

a) *Společnost veřejná* (offene Gesellschaft), při které všichni členové, ať jsou súčasně při podniku jakýmikoli podíly, ručí věřitelům neobmezeně a solidárně každý celým svým jměním. Ona slouží za prostředek k založení většího podniku, ku kterémuž by zakladatelé každý o sobě neměli dosti prostředků. Vyskytuje se dále jako prostředek, pomocí něhož starší podnikatelé budoucí své nástupce v podnik uvádějí. Pravděpodobnost trvalého udržení, kromě případu posléze dotčeného, bývá tu však jen tehdy větší, má-li podnik více závodů na různých místech nebo když rozdílné talenty společníků, na př. technický a obchodnický, se doplňují způsobem pro zdar podniku potřebným. V jiných případech bývá trvání společnosti nedlouhé.

b) *Společnost kommanditní* (Kommanditgesellschaft), při které vedle jednoho nebo více společníků neobmezeně ručících (komplementářů) jest súčasně jeden nebo více určitými vklady, ručící jen obmezeně (kommanditisté).

Tato forma poskytuje příležitost, aby nějaký technický nebo podnikatelský talent, nemající k založení podniku dosti vlastního kapitálu, snáze si opatřil cizí (v podobě podílů kommanditistů, obmezeně ručících). Arci, protože pak společník veřejný mnohem volněji si může počínati naproti kommanditistům nežli naproti

ostatním společníkům při společnosti veřejné, jest celý tento poměr rozhodně poměrem důvěry a již proto jsou této formě jisté meze vykázány.

Tak zv. tichá společnost rozeznává se právnicky velmi závažně od kommanditní, ježto t. zv. tichý společník sůčastňuje se sice podobně jako kommanditista určitým vkladem a nabývá tím nároku na poměrné účastenství v zisku a participuje na ztrátě, ale formálně má postavení věřitelské (důležité v konkursu). Hospodářský význam a vhodnost tiché společnosti arci jest podobná jako kommanditní (čl. 258. obch. zák. rak.).

c) Společnost akciová, při které všichni členové (dle pojmu v zákonodárství našem platného) sůčastňují se pouze určitými podíly (akcie). Celý závodní kapitál jest rozdělen na pevný počet stejných podílů, kterých jednotlivec i více může míti, a každý společník ručí za závazky podniku jen do plné sumy těchto podílů.

Jsou tedy pro společnost akciovou významny dva momenty:

1. Jest spolčením kapitálovým v nejryzejším smyslu slova, ježto členové sůčastňují se při podniku toliko svým jměním, nikoliv (aspoň ne nutně) osobně;

2. následkem omezeného ručení jest risiko podnikatelské netoliko nejšíře rozděleno, nýbrž i velmi podstatně obmezeno.

Výhody akciové společnosti jsou, že se seberou rychle značné kapitály četnými menšími částmi, kapitál se snadno rozmnoží emissí nových akcií. Následkem dokonale obmezeného a rozděleného riska možnými se stávají veliké odvážnější podniky, které by jako podniky jednotlivců se neprovedly (veliké podniky železniční, plavební, průplavní). Konečně jest osud podniku nezávislý na změnách a příhodách osobních.

Vady společností akciových jednak vyplývají ze samotné jejich povahy, jednak jsou takové, že s ní nutně nesouvisí, nýbrž vyplývají z konkrétní úpravy zákonné. Toliko o zamezení posléze uvedených dle výsledků zkušenosti může se zákonodárství s jistým úspěchem pokusiti; ty, které sama povaha akciové společnosti přináší, nedají se zákonem odstraniti, ale jsou důležité se stanoviska hospodářského, když běží o otázku, pro které způsoby podniků forma akciová se nejlépe hodí.

K vadám, plynoucím ze samé povahy akciové společnosti, náleží předem větší spletitost a tudíž i menší hybnost správy. Vrchní

autorita (valná hromada) bývá v názorech vrkava, osoby řídící, volené nebo najaté, mají poměrně slabší zájem na zdaru podniku než při formách prve uvedených, schází pak zpravidla náklonnost věnovati z výtěžku dosti na zdokonalení podniku. Nebezpečí předlužení právě pro obmezené risiko akcionářů jest snadnější.

Hledí-li se k těmto vadám i k výsledkům zkušenosti, lze vyměřiti obor vhodného použití formy akciové následovně: Akciová společnost hodí se nejlépe pro podniky, vyžadující velikého kapitálu, při kterých však působí se více kapitálem než podnikatelskou prací, takže již z povahy jejich určitá pevná pravidla administrace vyplývají. Sem náležejí dráhy železné, podniky plavební, průplavy, mosty, plynárny, vodárny, doly, jisté způsoby bank (eskontních, hypotečních).

Naprosto nevhodna jest forma akciová při podnicích, při kterých musí se správa ustavičně přizpůsobovati poměrům a potřebám rychle se měnícím (akciové společnosti pro obchod ve střižném zboží). Ostatně sluší míti na mysli, že pro úkoly, které pro akciovou formu se hodí, namnoze stejně vhodnou formou jest podnikání jejich skrze hospodáře veřejné (stát, země, obec).

Přese všechny nezbytné vady jest národohospodářský význam akciových společností historicky osvědčený i pro budoucnost důležitý, neboť jest to forma podniková k tomu zvláště vhodná, aby sloužila za pokusný prostředek v nových oborech podnikání, když vzejdou nové problémy, na které jednotlivci sami pro dosavadní značnou ještě nejistotu výsledků nepadnou se odvažují (původně u velikých společností pro zámořský obchod, později u pojišťoven a bank, ještě později na př. u železnic, též u plynáren, nejnověji u elektrických závodů).

Historickými předchůdci společností akciových byla v oboru hornictví t. zv. těžířstva, t. j. společnosti, jejichž členové (těžíři) účastněni byli na společném podniku podíly (kuksy), jež mohly býti na jiné přeneseny, aniž se to jakkoli dotklo trvání podniku. I měli poměrný podíl na zisku, ale zároveň též povinnost k poměrným příplatkům, jestliže vedení podniku jich vyžadovalo. Tato forma zachovala se v hornictví dosud, ač se jí nyní i v tomto odvětví akciová společnost vítězně po bok staví a při velikých nových podnicích hornických převládá.

Počátkové vzniku akciových společností padají na konec středo-

věku, kde nejprve se objevují v severní Itálii (banka svatojirská v Janově), od počátku 17. stol. objevuje se forma akciová u valné části privilegovaných společností obchodních, zřízených v námořských státech evropských za účelem obchodu s koloniemi (zejména v Holandsku, Anglii, Francii — východoindická společnost nizozemská r. 1603, francouzská západoindická r. 1628, východoindická r. 1664). Podobně od konce 17. stol. některé veliké banky v té formě zřízeny (r. 1694 banka anglická). Při všech těchto společnostech více méně rozsáhlá byla působnost státu ve příčině řídicích orgánů a vedení správy; vliv akcionářů byl skrovný, někdy téměř žádný.

Vedle těchto společností objevují se ve stol. XVII. akciové společnosti již mnohem zjevnější povahy soukromé, zvláště společnosti pojišťovací (r. 1750 chambre d'assurance ve Francii, zvláště hojně v Anglii); obsáhlá působnost státu ustupuje. — Ve stol. XIX. domohla se tato podnikatelská forma rozšířením na nové obory působnosti velikolepého rozvoje.

Již ve dřívějších stoletích objevují se případy zlořádů při emissích, hl. t. zv. z a k l a d a t e l s k é z l o ř á d y (v Holandsku již v stol. 17., v Anglii v 1. pol. 18. stol.) vznikající tím, že se zřizují společnosti akciové nikoli z potřeby, nýbrž pro zisk zakladatelů, kteří si zabezpečují pomocí bursy a nabubřelých prospektů vysoký emissní kurs akcií a pomocí majority, kterou si zjednávají v ustavující valné hromadě, značné náhrady „zřizovacích nákladů“. I v novější době a skoro ve všech státech doby hojného zakládání akciových společností, zvláště v časech rozvolněné spekulace, zavdávají podnět ku steskům podobným.

Zákonodárství dřívější snažilo se zameziti uvedené zlořády rozmanitým způsobem. Neúčinným arci objevilo se opatření, že ku zřízení každé akciové společnosti potřebí jest vládní autorisace či koncesse, neboť ani když nehledíme k možné nepoctivosti (úplatnosti) orgánů k udělení koncesse povolaných, jest vůbec nesnadno při úředních vyšetřováních, jež koncessi předcházejí, zachovati pravý střed mezi povrchností a přílišnou úzkostlivostí.

Jedinou oprávněnou výjimkou zůstává, když se váže na úřední koncessi zřízení podniku veliké důležitosti veřejné, jako jsou železné dráhy, cedulové banky. Potřeba koncesse tu vyplývá z úkolu podniku, ne z jeho formy, jež ovšem bývá akciová. Anglické zákono-

dárství dřívější doby obmezovalo zlořády podnikatelských společností tím, že dopouštělo obmezené ručení jen jistým společnostem od koruny nebo parlamentu zvláště privilegovaným, ukládajíc ostatním solidární a neobmezené ručení členů. Nová doba upouští od toho, ježto uznává potřebu formy podnikové dopouštějící rozsáhlé rozdělení a obmezení risika.

Systém koncessí vládních opuštěn nyní též ve Francii, pak v Německu (1870) a podobně v neprovedeném návrhu rakouském. Vzhledem ku zvláštním zlořádům nynějším jsou nejpilnější reformy potřebny v těchto směrech:

1. Aby se utužila kontrola zakladatelského aktu a závaznost zakladatelů z udání v prospektu obsažených;
2. aby se zabezpečilo plné splacení akcií;
3. aby se podaly jednotlivému akcionáři garancie proti zkracujícím jednáním správy společnosti.

II. Spolčení akapitalistická. Po stránce hospodářské vyznačují se tím, že slouží kruhům nynější působnosti řádů kapitalistických stísněným (malorolnickým, maloživnostenským nebo dělnickým) pro určité jich úkoly. Právní forma nyní pro taková spolčení neobvyklejší jest forma *společenstva svépomocného*. Toto liší se právníkou konstrukcí ode druhů dosud uvedených tím, že ani počet členů ani počet podílů závodních není obmezen. Na místo garancie, kterou podává při formě akciové velký kapitál podnikový, přes jehož plně splacené sumy akcionáři dále neručí, stoupá u společenstev svépomocných osobní ručení buď neobmezené (každý svým celým jměním) nebo obmezené (t. j. do dvou- nebo vícenásobného obnosu závodního podílu). Obojí formu dopouští od prvopočátku (1873) zákon rakouský, nyní i německý, který původně lpěl na zásadě neobmezeného ručení.

V této formě vystupují jednak podniky zařízené za účelem produkce a tržby, jednak podniky mající za úkol zlepšiti poměry konsumpce. Zařízení obojího druhu vyjadřuje anglický název „*co-operation*“ — „*cooperative societies*“.

Pokud jde o společenstva svépomocná, výrobním a tržebním účelům sloužící, tedy je to forma podnikání, pomocí které hlavně malí živnostníci a po případě bývalí dělníci snaží se dosáti podobných prospěchů, jakých poskytuje podnikání ve velkém, a to tedy zejména těchto: Organisaace práce (dělbu), užívání strojů, levného

nabývání surovin, lépe zabezpečeného odbytu výrobků a snazšího úvěru.

1. Má-li se dosíci těchto výhod všech najednou, nedocílí se toho jinak, leč když dosavadní malí živnostníci vzdají se samostatné působnosti ve vlastních malých závodech a přinesše určitý vklad, zároveň jako spolupodnikatelé a dělníci ve společném podniku pokračují. Pak se mluví o společenství výrobním (produktivním). Očekávané výhody této formy byly: vřelý interest členů na prospívání závodu, tedy i horlivější práce, odpor proti předlužení a pak možnost upravití výrobu ve velkém.

Vady a nedostatky, jež se zjistily zkušeností, jsou: Obtíž sehnání dostatečný kapitál, rovněž obtíž naléztí mezi členy, dosavadními to malými průmyslníky atd., osoby k vedení velikého závodu schopné, nedostatek autority u řídicích osob, osobní různice atd.

Pro uvedené nedostatky nebyl úspěch výrobních společenstev všude takový, jak se očekávalo s počátku.

Na programu socialistických soustav byla společenstva produktivní se státní pomocí jako prostředek ku překonání soutěže závodů velikých již u Louisa Blanca a po něm u Ferdinanda Lassalla.

2. Jinými formami hledí se jen dosíci jednotlivých způsobů z výše uvedených výhod podnikání ve velkém; náleží sem zejména:

a) Společenstva strojová (Maschinengenossenschaft), t. j. na společné opatřování a užívání strojů (motorů v průmyslu, strojů u rolnictví);

b) společenstva zásobní (Rohstoffgenossenschaft) za účelem opatřování surovin členům v jejich živnostech potřebných (kůže, dřeva, semena);

c) společenstva skladní (Magazingenossenschaft) ku společnému prodeji členských výrobků (ve skladištích společenstev rolnických se ovšem spolu obilí čistívá a třídí);

d) společenstva úvěrní (záložny) na opatřování úvěru členům. U nás dosud neúspěšnější;

e) výrobní společenstva rolnická (kromě strojových, jako na př. mlékařská, sýrařská, semenářská atd.). Ona nejsou totožna se společenstvy výrobními ad 2. uvedenými, neboť zpracují jen jistý druh plodů rolnické živnosti.

Hlavní organisátor společenstev, pod čís. 1. a 2. uvedených, byl

v Německu Schulze-Delitzsch. Velikou měrou vyvinuly se v posledních desetiletích ve Francii, Německu, Dánsku.

Účelům konsumpce slouží jednak t. zv. spolky konsumní nebo stravní za účelem společných skladů potravin a jiných potřeb, i živnostních, jednak též z nouze o obydlí ve velikých městech se vyvinula zvláštní společenstva stavební.

Mohutného rozvoje domohla se společenstva stravní v Anglii tím, že počala zařizovati pro výrobu předmětů, pro něž měla značný odbyt, vlastní závody výrobní, že zase sama tvořila dohromady větší společenstva velkoobchodní (srovn. spis S. Webbové o dějinách anglických společenstev).

III. Smíšené formy: Tím se vyznačují podnikové tvary, spojující oba živly, kapitalistický a akapitalistický. Přechod jakýsi k nim tvoří již ony podniky, kde zájem a vřelejší hospodářská účast dělnictva na podniku samém bezprostředně jest vyvolána zaručením určitého podílu na každoročním zisku. Vlastní podniková forma smíšená vzniká však teprve, když podnikatel část vlastnictví na podniku dělnictvu v té způsobě přepustí, že dělníci určitými podíly (akciemi, na které část podniku rozdělena) se stanou formálně i věcně spolupodnikateli.

Provésti dá se posléz uvedený modus ve formě dvojí:

a) Ve formě t. zv. kommanditní společnosti na akcie, která od obyčejné kommanditní společnosti tím se liší, že na místo určitých kommanditistů vstoupne počet podílů, v podobě akcií vydaných, kterýchžto podílů jednotlivec i více může získati; při tom ručí jen obmezeně, a všichni majitelé takových podílů neb akcií mají jistá práva dohledu na vedení podniku (obch. zákon); avšak též:

b) V podobě ryzí akciové společnosti, při které část akcií vyhradí si dosavadní majitel podniku, ostatní pak učiní přístupny svým zřízcům a dělníkům.

Oba tyto tvary vůbec velmi málo jsou rozšířeny, ježto zakládají se na poměru důvěry, a obtíže kontroly se strany súčasněných dělníků jsou veliké. V jednotlivých případech, ve kterých byly provedeny, aspoň počátečně byly velmi úspěšny.

Ve příčině pouhého podílu na zisku srov. níže o způsobech vyměřování mzdy.

5. O soutěži (konkurenci) vyrabitelů.

Stále činným podnětem, pudícím podnikatele k uskutečnění

zásady hospodárnosti, jest s o u t ě ž, která jest v podstatě závoděním o odbyt. Závodění o odbyt vede buď k závodění ve příčině levnosti nebo jakosti.

Vyrabitel, jenž v jednom anebo druhém směru potřebě spotřebitelstva lépe vyhoví, opanuje trh, získá sám, ale zároveň, pokud levná cena není na újmu jakosti, získají i všichni spotřebitelé. Potud tedy soutěží se uskutečňuje princip hospodárnosti na prospěch všeho spotřebitelstva, neboť jest ona hlavním a neustále účinkujícím podnětem pokroku, majíc zároveň i důležitý význam mravní, protože činí prospěch jednotlivcův závislým na jeho osobní dovednosti.

Z těchto důvodů bojovala národohospodářská škola fysiokratická a škola Adama Smitha a jeho následovníků v Anglii i na pevnině (škola svobodného obchodu) za odstranění všech právních obmezení soutěže, jakých ve starších řádech společenských bylo plno a kam zejména náležela práva cechovní, kterými byl počet vyrabitelů jisté živnosti v určitých místech aneb okresích číselně obmezen, každý cech pak pro svůj okres monopolem produkce a prodeje nadán. K těmto družilo se obmezení práva stěhovacího a usazovacího. Vývojem fabrikace a jednostrannou péčí o ni vznikly rozmanité monopoly továren. Zároveň celní politika státní záповěďmi přívozu nebo vývozu obmezovala soutěž s cizinou. K tomu ještě přistupují rozličná privilegia vrchnostenská, zejména právo propinační.

Úsilí zmíněné školy, jejíž zásady u praktických politiků byly zvítězily, vedlo k odstranění nebo aspoň ku zmírnění starších právních obmezení soutěže, tak zejména ku prohlášení t. zv. živnostenské svobody, ke zrušení mnohých privilegií jednotlivým podnikům daných, a ne-li k plné svobodě zahraničního obchodu, aspoň ku závažným jeho usnadněním. Teprve tímto vývojem se usnadnila možnost zkoumati účinky soutěže svobodné ze zkušenosti. Výsledky této zkušenosti ukazují, že výše uvedené prospěchy soutěže — jak z povahy abstraktního vyvození plyne — sice dostaviti se mohou, zhusť vskutku se dostavily, ale vždycky se nedostavují, ba naopak, že nejsou vyloučeny ani účinky nepříznivé.

1. V zápasu soutěže silnější vítězí; silnějším pak nebývá vždy podnikatel osobně dovednější, zvláště v době, kdy převaha při výrobě závisí na důstatku kapitálu. Tu pak usnadňuje soutěž zni-

čení menších podniků velkými. Pokud jde o soutěž zahraničních vyrábětelů s domácími, jsou někdy omezení její pomocí t. zv. ochranných cel odůvodněným prostředkem k vychování nebo zachování celých odvětví domácí výroby.

2. Soutěž, rozpoutávajíc všechny snahy jednotlivců za dosažením osobní převahy, rozpoutává i dobré — na př. vynalézavost —, i zlé — klam úpravou zevní, nepoctivou reklamou; kromě toho se dosahuje převaha jednotlivých vyrábětelů nad druhými nejen upravením techniky, než i vykořisťováním dělnictva, což vede k jeho demoralisaci a konečně k samému zhoršení výroby.

S druhé strany nelze upříti, že pouhé dekretování volnosti ještě před jistými faktickými monopoly neuchrání. Tak zejména i po odstranění všech právních překážek soutěže mohou jednotlivé velké podniky (na př. plavební, dopravní atd.) nabytí v jistých směrech monopolního postavení, jednak pak mohou monopoly vzniknouti tím, že vyrábětelé soutěž mezi sebou vylučují úmluvami o jednotném zachování jistých zásad v příčině výroby a cen, čili t. zv. kartely. Tyto kartely povstávají zvláště hojně v naší době, všude majíce za pramen snahu jednotlivých podniků dohodnutím takovým vyloučiti nepříznivé účinky vzájemné soutěže. Tuto vlastnost úmluv interestentů, namířených proti nepříznivým následkům, jež pro ně samy má vzájemná soutěž, nemají pouze kartely a jiné příbuzné podnikatelské úmluvy, nýbrž na př. rovněž úmluvy dělníků v záležitostech pracovních podmínek a mzdy (srovn. t. zv. Trade unions v dělnické otázce).

Tvary kartelů samých, hledíc k předmětu a dosahu úmluvy, jsou přerozdílné. od úmluv o podřízených otázkách cenových podmínek, lhůt, srážek při hotovém placení atd. až k úplnému upravení nejen cen prodejních, než i množství i druhu výroby každému účastněnému závodu dovolené a podrobnému dohodnutí o rozdělování všelikých zakázek, ať přímo docházejících kterýkoli závod, mezi všechny účastníky kartelu.

Motiv uzavření kartelu jest skoro vždy egoistický a může monopolistické postavení úmluvou dosažené zneužito býti i vůči odběratelům výrobku dotčeného (železářský kartel nynější v Rakousku) i vůči dělníkům. Jsou-li odvětví výrobní, jejichž podnikatelé uzavírají mezi sebou kartely, vzhledem k domácímu trhu

dostatečně chráněna cly, stává se též, že stanoví pro domácí odbyt vyšší ceny než pro odbyt zahraniční.

S druhé strany však poskytuje kartel i možnost stejnoměrně rozdělití a při tom v mezích potřeb udržovati výrobu v trvalé spořádanosti, zlými osudy divé honby soutěžní nedotknuté, tudíž i stejnoměrnější zaměstnání dělnictva a alespoň možnost dobré mzdy. Potud mohou kartely sloužiti zároveň i za jakýsi způsob experimentálního výzpytu, zdali a pokud by nějaké jednotné zá-
měrné uspořádání výroby a její přizpůsobování spotřebě s nadějí na trvalou úspěšnost dalo se prováděti (asi jen v těch mezích, v jakých v oboru společenském o „experimentu“ lze mluvit). Přesvědčení, že kartely v platných rádech na soutěži založených mají svůj kořen, že povstávají z obranné snahy proti nepříznivým jejím důsledkům a po případě i dobré národohospodářské účinky mají, způsobuje, že také stát někdejší svou naprostou odpíravostí na-
proti uznání jich právnímu opouští, v jistých národohospodářsky nezávadných mezích je za cenu veřejného předložení stanov do-
voluje. Arciť sobě pak vyhrazuje právo ustanovení stanov, s obecným národohospodářským prospěchem nesrovnatelná, po případě celý kartel zapověděti, porušení zákonů o kartelech daných trestně stíhati, vůbec pak proti nepříznivým účinkům kartelů tajných dů-
raznými opatřeními hospodářskopolitickými vystoupiti (na př. sní-
žením nebo zrušením cel, aby cizí soutěž mohla škodné výstřelky monopolistického snažení kartelů zmařiti a pod.).

3. Konečně jsou případy, že monopol veřejně regulovaný do-
konce bývá hospodářštější nežli soutěž, buď že jisté výkony svou povahou koncentrace v jedné ruce vyžadují (pošta, telegraf), nebo že by vyvolání soutěže bylo spojeno se zbytečnými ztrátami kapitálu (železnice). Někdy jest oprávněn monopol z důvodu větší bezpečnosti konsumentstva (lékárny), někdy z důvodu sluš-
nosti, spravedlnosti a technických pokroků (patent na vynálezy).

Hledíc k velikým prospěchům soutěže náleží jí přese všechna nebezpečí zásadní platnost v oboru soukromohospodářském, i budou škodné její účinky tím méně se objevovati, čím výše nějaký národ ve příčině mravní stojí. Reflexem této stránky mravní budou mezi jiným i solidní obyčeje obchodní. Státu pak přísluší, aby:

a) Kde povaha jistých živností s volnou soutěží se nesnáší, buď sám monopolisticky je převzal, nebo když je privátnímu podni-

kání přenechá, soutěž sice obmezil (železné dráhy, lékárny), ale zároveň o garancie správy národohospodářsky žádoucí se postaral (zejména ustanovením tax a kontrolou).

b) Kde se objevují obecně škodná zneužití soutěže, aby proti nim podal korrekтивы právní (omezující předpisy o dělitelnosti pozemků; dozor na prodej potravin i jiných předmětů spotřeby, zejména opatření proti falšování a porušování jejich a proti poškozování výrobků i klamání obecnstva t. zv. strojenými (umělé víno, margarin), byť i škodny nebyly; obmezení v příčině t. zv. obchodů splátkových, prodeje losových promess a pod.; zákony proti nekalé (nepoctivé) soutěži).